

sights of author. The special attention is given to a role of the interpreter in original interpretation. The author adheres to a

principle for correct understand original text, the interpreter should look at the world by eyes of the author.

Аударматанудағы терминология мәселесі

Д. М. Кокеева¹, Ж. Қалмағамбетова²

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың ¹филол.ф.к., аға оқытушысы, ²1 курс магистранты, Алматы, Қазақстан

Аннотация. Мақалада сөздерге балама табу үлкен біліктілікті талап ететіндіктен, заттарды белгілеуге және ұғымдарды дәл жеткізуге қолданылатын терминдер мәселесі қарастырылады. Терминдер мәселесі жөніндегі отандық және Ресей ғалымдарының пікірлеріне талдау жасалынған. Сондай-ақ, лингвист ғалымдардың еңбектеріне жүгіне отырып, қазіргі таңда ғылыми, техникалық, өндірістік сынды салаларда қолданылатын терминдердің аударылу тәсілдеріне анықтаған.

Аударматанудағы күні бүгінге дейін толығымен шешіле алмай келе жатқан мәселелердің бірі – термин сөздері. Терминдер – өзіндік құрылымдық, семантикалық, деривациялық, функционалдық ерекшеліктері бар тілдің ерекше категориясы. Аталған ерекшеліктерді ескерусіз термин жасау, басқа тілден терминдер алу, калькалау, терминдерді ұтымды қолдану мүмкін емес. Терминдер адам қызметінің ерекше түрін атап көрсететін болса, ең алдымен, ғылыми, кәсіби деңгейлерін айқындайды. Сондықтан терминдер ғылым мен техниканың, кәсіби және өндірістік салалардың, ғылыми таным мен әлем көрінісінің дамуын бейнелейді. Терминдер мен терминологиялық жүйелер қоғамның әлеуметтік құрылымының біртекті еместігін, әр түрлі топтарға, бірлестіктерге бөлініп, әрқайсысының өз тілі, өзіне ғана тән әрі түсінікті терминологиясы барлығын айқындайды. Термин тілдің ерекше негізін құрайды, себебі терминсіз, терминологиялық жүйесіз бірде-бір ғылымның, техникалық, кәсіби, өндірістік саланың дамуы мүмкін емес. Яғни, терминдерде әлем түсінігі жайлы арнайы білім, ұғымдар қамтылған, сонымен қатар, терминдер адамның ойлау қабілетінің, танымының, ақиқат шындықтың бейнеленуі мен көрінісінің ерекше бір түрдегі негізін сипаттайды.

Термин ежелден-ақ пайда болған ұғым екендігін Рим империясында шекараларды бөліп, қорғап тұратын қорғаушы ұғымында қолданылғандығын зерттеулерден аңғаруға болады. Терминдік сөздерді зерттеушілердің берліктей көбі төмендегідей ортақ пікірлерді алға қояды:

термин – (ғылыми, техникалық, әскери, медициналық, географиялық, т.б.) мамандық саласына қатысты туындаған сөздер мен сөз тіркестері.

термин – ғылым, техника, өнер, қоғамдық өмір саласындағы белгілі түсінікті дәл белгілейтін сөздер мен сөз тіркесі.

термин – ешқандай түсіндіруге келмейтін қалыпты, мағыналық қолданысы шектеулі сөздер.

термин – аударма мәтінінде термин әрқашан аудармада жеке шешімді талап етеді әрі аударма бірлігі болып табылады.

Терминология – өндіріс қызмет саласындағы терминдер туралы білім жиынтығы [1, 308 б.].

Ресей ғалымы С.И. Ожеговтың терминге «арнайы саладағы (ғылыми, техникалық, өнер және т.б.) белгілі түсініктерге атау болатын сөздер мен сөз тіркестері», – деп анықтама берсе, Г.Винокур: «терминдер белгілі бір ғылым, техника не өнер саласында ғана емес, сонымен қатар күнделікті тұрмыс тіршілікте де құралсайман, түрлі бұйымдардың атауы бола алады. Кейбір терминдер жиі қолданылса, кейбіреулері сирек қолданылады», – дейді [2, 265 б.].

Қазіргі таңда ғылыми, техникалық, өндірістік т.б. салалар түрлерінде қолданылатын терминдерді аудару ең маңызды әрі күрделі мәселе болып табылады. Сондықтан термин сөздерге балама табу үлкен біліктілікті талап етеді. Себебі заттарды белгілеуге және ұғымдарды дәл жеткізуге қолданылатын немесе басқа тілден енген сөздер негізінен ақпаратты барынша дәл және нақты жеткізудегі тілдегі ізденіс нәтижесі болатындығына еш күмән тудырмайды.

Аудармашы шетел терминологиясын жақсы білумен қатар, тілде орынды, дұрыс пайдаланатын баламалы ұлттық термин табуы тиіс. Ұлттық тілдің бай сөздік қорын жете меңгеру терминнің сапалы аударылуына септігін тигізеді. Термин ережесі бойынша, басқа тілде де соған

сәйкес терминмен аударылады. Сондықтан да ұқсас мағынадағы балама табу, синонимдік ауыстыру қолданылады. Сипаттамалы аударма тілде сәйкес терминдер жоқ жағдайда жасалады. Дәл және анық семантикалық сипаттағы бір мағыналы терминдермен бірге көп мағыналы терминдер де болады. Бір сыңарлы терминдердің көпмағыналылығы оларды түсіну және аудару қиындығын тудырады, ал оған балама табу толығымен алғанда мәнмәтін жағдайына байланысты. Терминді аудару, яғни түпнұсқа тіліндегі сөзден оны аударма тілін ауыстыру оңай емес. Сонымен қатар тілаларлық балама бола алмайтын терминдер де көп [3, 180 б.].

Отандық ғалым Ә.Тарақовтың пікірінше, терминдерді аударуда аудармашылар кейде шетел терминдеріне орыс материалдарынан әріптік сәйкестік тәсілін іздеулері мүлдем дұрыс емес. Себебі егер аударма барынысында осындай тәселдерге жол берілсе, біріншіден, шетелдік болмыс реалиінің қызметі жойылып кетеді, екіншіден, бұл терминдер тек қана шетелдік болмысты сипаттайтын ұғымды беруі мүмкін, – деп тілге тиек етеді.

Аудару тәсілдеріне тілдің ішкі және сыртқы факторлары әсер ететін болғандықтан аудармашы терминдерді аударудан бұрын төмендегі аудару тәсілдерінің бірін таңдап алған жөн:

1. Стилистикалық фактор. Аударма терминінің түрлі нұсқаларын қарастыру, соның ішінде аударылатын мәтіннің стилі мен жанрынан айқындалады. Ғылыми мақалалардың не монографияның жүйелі терминін аударма тілінде сондай терминмен аудару керек.

2. Дербес лингвистикалық фактор. Аударма тілінің құрылымына қатыссыз, онда қабылданған дәстүрге қарамай-ақ, аударманың сол не басқа тәсіліне артықшылық беріледі. Мысалы неміс тілінде, бұл тілдің элементтерінен оның ережелеріне сай (семантикалық калька жасау) терминдерді құрастыру тәсілі басым. Қазіргі орыс тілінде балама іздестіру шет тілден кіріктіру мен синтаксистік түрде құрылымдық калька жасау тәсілімен жүргізіледі. Француз тілінде ұзақ уақыт бойы терминдерді кіріктіру басым болды. Терминнің өзіндік құрылымынан аудару тәсілі айқындалады. Терминді дұрыс аудару үшін түпнұсқа терминіне құрылымдық мағыналық талдау қажет.

3. Логикалық-лингвистикалық фактор. Бұл аударма тіліндегі күрделеніп қалған термин жүйесіне қатысты. Мұндай жағдайда да түпнұсқа тіліндегі терминдердің аударма тіліндегі

баламаларын табуға аудармашы қарамағында кәдімгі сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар болады.

4. Логикалық фактор. Ол ғылым мен техниканың белгілі бір саласындағы ұғымдар жүйесінің күрделену мөлшеріне қатысты. Мұнда түпнұсқа тілі мен аударма тілі терминдерінің баламалылығын табудың үлкен мәні бар. Бұл көбінесе электротехника биология, химия және де басқа да ғылым саласына қатысты. Аудармашыға да, редакторға да топтастырушы сызбалар мен соған сай келетін құжаттар мен материалдар көмектесе алады.

5. Ұйымдастырушылық фактор. Терминдерді қолдануда міндеттелінген әрі ұсынылған құжаттар қатысуы мүмкін. Олар – терминологиялық стандарттар, ұсынылған терминдердің жинағы, оқулықтар мен оқу құралдары, ғылыми-технологиялық сөздіктер. Мұндай құжаттармен түпнұсқа мен аударма тілі терминдерінің баламаларын табуға болады. Олар терминологиялық шығармалар деп те аталады. Ғылыми және техникалық шығармаларды, монография, мақалалар, оқу материалдары, іскерлік, жобалық, конструкторлық құжаттар және басқаларды аударуда, балама іздестіруде мағыналық және құрылымдық калька жасау кеңінен қолданылады. Ғылыми-көпшілік шығармаларда, жарнама материалдарында, өндірістік-бұдараалық мәтіндерді калькалауда сипаттамалы құрылым қолданылады [1, 310 б.].

Ғылыми-техникалық, ғылыми-көпшілік аудармаларда бағдарлы білім қажет. Аударманы қабылдаушыларға дәл, сәйкес, түсінікті жеткізуде бағдарлы білім түрлі мәдени және тілдік дәстүрлерге, сондай-ақ, лингвистикалық себептерге сүйеніп, қосымша түсіндіруді және алуан трансформациялық тәсілдерді қолдануды талап етеді. Ғылыми-техникалық терминдер аудармасының түрлі тәсілдерінде олардың қолдану салалары мен жіктелуінің өзіндік мәні бар. Ең тиімді тәсілі – аударма тілінде түпнұсқа тілінің баламалы терминін анықтау. Мұндай тілді қолдану аударма тілі мен негізгі тіл өзара қарым-қатынастағы елдер қоғамдық дамудың бірдей деңгейіне жеткенде немесе өз тарихының қандай бір кезеңінде мұндай деңгейді өткергенде ғана мүмкін. Тағы бірі – аудармаға сәйкеспейтін тәсіл таңдаудан, жоғарыда аталған топтардың біріне терминді қате күйінде енгізу. Аудармашының тағы бір қатесі – сөзбе-сөздік, яғни шет елдік термин немесе оның орыс терминіне ұқсас сыңарлары басқа мағынаны білдірген жағдайда сөзбе-сөз аударма жасау [4, 250 б.].

Ғылыми аудармалардың ішінде терминдер көп кездесетіні философиялық мәтіндер. Шет елдік терминдерге толы философиялық мәтіндерді аудару асқан біліктілікті талап ететін дүние. Әдетте, философиялық мәтіндерді жазбаша аудармадағы ең күрделісіне жатқызады.

Философиялық мәтіндерді анализдеу барысында ғылыми мәтінге тән сипаттар табылды, ал екінші жағынан кейбір өзіндік ерекшеліктер де анықталды. Бұл оның мазмұны әлем құрылымының жалпылай сипатын беретін өзіндік авторлық нұсқаулармен қамтылуына байланысты екені айқын, алайда, бұл нұсқау объективті түрде тіркеуге берілген. Осылайша, мәтіннің коммуникативті қызметі авторлық суретті оқырманға ғылыми сипаттық тәсілдермен, логикалық түрде объективтіліне көз жеткіздіру.

Мәтіннің когнитивті ядросын жалпылай қабылданған философиялық терминдер құрайды. Олар жалпығылыми сипаттың лексика түрінде беріледі. Әрбір философиялық мәтіннің авторлық терминологиялық жүйесі болады. Кез келген философиялық мәтінде тек сол автордың өзі ғана қолданған терминдерді бөліп қарауға болады. Ал аудармашыға сол терминді мәтіннің мәнмәтініне сәйкес мағынасын ашып, нақты балама беру жүктеледі. Мұндағы ерекше қиындық автордың өзі ойлап тапқан терминдер неологизмдерде ғана емес, сонымен қатар, берілген философиялық құрылымның мәнмәтініне жаңа мағына беретін жалпы философиялық терминдердің кіруі [5, 238 б.].

Философиялық мәтіндегі терминологиялық жүйесінің айрықша сипатын оның төмендегі үш қабаттылығынан көруге болады:

- жалпы қабылданған философиялық терминдер бір мағыналы эквиваленттермен беріледі;

- жалпы ғылыми сипат терминдері теңқұқылы нұсқаулықтармен бірге нұсқаулы сәйкестіктермен беріледі;

- авторлық терминдер жүйесін құрайтын терминдер неологизмдер, нұсқаулы сәйкестіктер немесе жалпы мәліметтерді қарастыра келе,

зерттемеге қажетті авторлық терминология жүйесінің мазмұнын меңгеруді ескере отырып, лексикалық ауыстырмамен беріледі [6, 200 б.]

Қорытындылай келе, термин арнайы бір салаға пайдалану таңбасы ретінде мағына мен мазмұн жоспарынан тұрады. Соңғы кездері тілі біліміндегі терминдер ғылыми ойдың дамуына байланысты одан әрі дамып, толығына түсуде. Алайда бұл салада атқарылатын істер аз емес. Ғылыми ұғымдардың қазақ тілінде мағынасын терең ашып жеткізетін және өзі жатық, құлаққа жағымды, көпшілік жақсы қабылдайтын терминдерді әлі де көптеп қалыптастыру қажеттігі бүгін өмір талабынан туып отыр.

Әдебиеттер:

1. Тарақов Ә.С. Аударма әлемі. – Алматы, 2011. – 317 б.
2. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – М, 2004. – 285 б.
3. Латышев Л.К., Семенов А.Л. Перевод теория, практика и методика преподавания. – М, 2005. – 186 б.
4. Сәмитұлы Ж. Аударма теориясы және практикасы. – Алматы, 2005. – 260 б.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М, 2001. – 243 б.
6. Левицкая Т.Р., Фитерман А.Н. Проблемы перевода. – М, 1976. – 214 б.

***

В данной статье рассматриваются проблемы терминологии, которые применяются в различных сферах науки и общества для четкой передачи определенных понятий. Анализируются различные мнения отечественных и российских ученых. Приводятся способы перевода терминов, применяющихся в научных, технических, производственных и в других сферах, ссылаясь на труды ученых лингвистов.

***

In the given article the problems of terminology are considered. Research of the problems of terminology is important for transferring certain concepts in various areas of science. The article analyzes the different opinions of Kazakh and Russian specialists, as well as the ways of translation of the terms applied in scientific, technical, industrial and the other areas, referring on works of well-known linguists.